

O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta’lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo‘llab-quvvatlaydi, bu esa kompetentlik modelini shakllantirishda muhim qadamdir^[28].

Xulosa

Kompetentlik modelini shakllantirish oligofrenopedagogning kasbiy faoliyatida muhim jarayon bo‘lib, u intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va ijtimoiy moslashuvini ta’minlashda asosiy rol o‘ynaydi. Talablarni aniqlash, nazariy tayyorgarlik, amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirish, shaxsiy fazilatlarni rivojlantirish, ijtimoiy-kommunikativ qobiliyatlarni rivojlantirish, innovatsion yondashuvlarni joriy etish va doimiy baholash kabi bosqichlar kompetentlik modelini tizimli ravishda shakllantirishga xizmat qiladi. O‘zbekistonda maxsus ta’lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta’lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, kompetentlik modelini shakllantirishning ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo‘limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar kompetentlik modelini shakllantirish bosqichlarini chuqur tushunishga yordam beradi va o‘quv qo‘llanmaning keyingi bo‘limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

3-bob. Kasbiy-pedagogik kompetentlik

3.1. Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va tarbiyalashda samarali faoliyat yuritishining asosini tashkil qiladi. Bu bilimlar maxsus pedagogika, psixologiya, nevrologiya va boshqa tegishli fanlarning integratsiyasini o‘z ichiga oladi, bu esa pedagogning o‘quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta’lim strategiyalarini ishlab chiqishiga yordam beradi. Ushbu bo‘limda kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining mohiyati, uning asosiy komponentlari va oligofrenopedagogik faoliyatdagi ahamiyati o‘zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G. (2022, 2023), Aytmetova S.T. va boshqalar (2000), Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014), Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023), shuningdek, Vygotskiy va Luriya kabi olimlarning ishlariga asoslanadi. Bo‘limning maqsadi – kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining tuzilishini chuqur tahlil qilish va uning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitishdagi o‘rnini aniqlashdir.

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining mohiyati

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalarni o‘qitish va tarbiyalashda qo‘llaydigan ilmiy va amaliy bilimlarning yig‘indisini ifodalaydi. Izbullayeva G. (2022) ta’kidlaganidek, bu tizim “maxsus

pedagogika, psixologiya, nevrologiya va normativ-huquqiy asoslarni o'z ichiga olib, pedagogning o'quv jarayonini ilmiy asosda tashkil etishiga xizmat qiladi"[¹]. Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi quyidagi asosiy maqsadlarni ko'zlaydi:

- Intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning psixologik va pedagogik xususiyatlarini tushunish.
- O'quvchilarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanishiga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish.
- Maxsus ta'lim sohasidagi milliy va xalqaro standartlarga rioya qilish.
- O'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim dasturlarini yaratish[²].

Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi oligofrenopedagogning faoliyatida muhim poydevor bo'lib, u intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning murakkab jarayonlarini tushunish va boshqarish imkonini beradi[³].

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining asosiy komponentlari

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi bir nechta asosiy komponentlardan iborat bo'lib, ular birgalikda oligofrenopedagogning samarali faoliyat yuritishini ta'minlaydi. Mutalipova M.J. va Xodjayev B.X. (2014) ushbu tizimni quyidagi asosiy komponentlarga ajratadi:

1. **Maxsus pedagogika bo'yicha bilimlar:** Intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning umumiy tamoyillari va metodlari.
2. **Psixologik bilimlar:** Intellektual nuqsonlarning psixologik xususiyatlari va kognitiv jarayonlar.
3. **Nevrologik bilimlar:** Intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog'liqligi.
4. **Normativ-huquqiy bilimlar:** Maxsus ta'lim sohasidagi qonunlar va standartlar.
5. **Metodik bilimlar:** O'quv jarayonini tashkil etish va korreksion mashg'ulotlar o'tkazish usullari[⁴].

Maxsus pedagogika bo'yicha bilimlar

Maxsus pedagogika bo'yicha bilimlar kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining asosiy komponenti bo'lib, intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning umumiy tamoyillari va metodlarini o'z ichiga oladi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, maxsus pedagogika bilimlari oligofrenopedagogning o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim dasturlarini ishlab chiqishiga yordam beradi[⁵]. Bu komponent quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- Intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishning umumiy tamoyillari.

- Korreksion ta'limning asosiy metodlari, masalan, logopedik mashg'ulotlar va vizual-ko'rsatkichli usullar.
- Inklyuziv ta'limning xususiyatlari va talablari^[6].

Vygotskiyning “yaqin rivojlanish zonasi” tushunchasi maxsus pedagogika bilimlarining muhim qismi sifatida qaraladi. Uning fikricha, o'quvchilarning potentsial imkoniyatlari maxsus ta'lim orqali ro'yobga chiqarilishi mumkin, agar pedagog ularning kuchli tomonlarini aniqlasa va rivojlantirsa^[7].

Psixologik bilimlar

Psixologik bilimlar intellektual nuqsonli bolalarning kognitiv, emotsional va ijtimoiy rivojlanish xususiyatlarini tushunishga yordam beradi. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, psixologik bilimlar oligofrenopedagogning o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi^[8]. Bu komponent quyidagi jihatlarni o'z ichiga oladi:

- Intellektual nuqsonlarning psixologik xususiyatlari: Xotira, diqqat, fikrlash va nutqning rivojlanish dinamikasi.
- Emotsional holatning xususiyatlari: Intellektual nuqsonli bolalarning emotsional beqarorligi va psixologik qo'llab-quvvatlash usullari.
- Ijtimoiy rivojlanish: O'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqot qilish qobiliyati va ijtimoiy moslashuvi^[9].

Luriyaning nevropsixologik tadqiqotlari psixologik bilimlarning muhim manbai sifatida qaraladi, chunki ular intellektual nuqsonlarning kognitiv jarayonlar bilan bog'liqligini tahlil qilishda muhim ahamiyatga ega^[10].

Nevrologik bilimlar

Nevrologik bilimlar intellektual nuqsonlarning miya faoliyati bilan bog'liqligini tushunishga yordam beradi. Izbullayeva G. (2023) ta'kidlaganidek, nevrologik bilimlar oligofrenopedagogning o'quvchilarning kognitiv va emotsional holatini aniqlash va ularga mos korreksion dasturlarni ishlab chiqishda muhim rol o'ynaydi^[11]. Bu komponent quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- Intellektual nuqsonlarning nevrologik asoslari: Miya faoliyatidagi o'zgarishlar va ularning kognitiv jarayonlarga ta'siri.
- Nevropsixologik diagnostika usullari: O'quvchilarning kognitiv va emotsional holatini baholash uchun maxsus testlar.
- Korreksion mashg'ulotlarning nevrologik ta'siri: Nutq, xotira va diqqatni rivojlantirishga qaratilgan mashg'ulotlarning miya faoliyatiga ta'siri^[12].

Normativ-huquqiy bilimlar

Normativ-huquqiy bilimlar maxsus ta'lim sohasidagi qonunlar, qarorlar va xalqaro standartlarni o'z ichiga oladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yildagi PQ-4860-son qarori maxsus ta'lim sohasida pedagoglarning faoliyatini tartibga soluvchi muhim hujjat sifatida qaraladi^[13]. Bu komponent quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- Maxsus ta'lim sohasidagi milliy qonunchilik: O'zbekiston Respublikasining ta'lim sohasidagi qonunlari va qarorlari.
- Xalqaro standartlar: UNESCO va UNICEF kabi tashkilotlarning maxsus ta'lim bo'yicha tavsiyalari.
- Inklyuziv ta'limning huquqiy asoslari: Intellektual nuqsonli bolalarni umumiy ta'lim muhitiga integratsiya qilish bo'yicha qoidalar^[14].

Metodik bilimlar

Metodik bilimlar oligofrenopedagogning o'quv jarayonini tashkil etish va korreksion mashg'ulotlar o'tkazish usullarini o'z ichiga oladi. Aytmetova S.T. va boshqalar (2000) ta'kidlaganidek, metodik bilimlar o'quvchilarning kognitiv va ijtimoiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlashda muhim rol o'ynaydi^[15]. Bu komponent quyidagi jihatlarni qamrab oladi:

- O'quv jarayonini tashkil etish: Dars rejalashtirish va individual ta'lim dasturlarini ishlab chiqish.
- Korreksion mashg'ulotlar: Nutq, xotira, diqqat va fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan maxsus usullar.
- Vizual-ko'rsatkichli metodlar: O'quv materiallarini soddalashtirish va o'quvchilarning diqqatini jalb qilish uchun vizual vositalardan foydalanish^[16].

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining ahamiyati

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Qodirova F.U. va Pulatova D.A. (2023) ta'kidlaganidek, bu tizim pedagogning o'quv jarayonini ilmiy asosda tashkil etishiga va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishiga yordam beradi^[17]. Tizimning ahamiyati quyidagi jihatlarda namoyon bo'ladi:

1. **Ilmiy asoslangan yondashuv:** Nazariy bilimlar o'quv jarayonini ilmiy asosda tashkil etishga yordam beradi.
2. **Individual yondashuv:** Psixologik va nevrologik bilimlar o'quvchilarning individual ehtiyojlarini aniqlash va ularga mos dasturlarni ishlab chiqishda muhim.

3. **Ijtimoiy integratsiya:** Metodik bilimlar o'quvchilarning tengdoshlari bilan muloqotini rivojlantirishga yordam beradi.
4. **Normativ talablarga rioya qilish:** Normativ-huquqiy bilimlar maxsus ta'lim sohasidagi qonunlar va standartlarga rioya qilishni ta'minlaydi^[18].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda inklyuziv ta'limning rivojlanishi kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining ahamiyatini yanada oshiradi, chunki bu tizim oligofrenopedagoglarning umumiy ta'lim muhitida samarali ishlashiga yordam beradi^[19].

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirish yo'llari

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirish oligofrenopedagogning kasbiy muvaffaqiyati uchun muhimdir. Jurayev B.T. (2020) ta'kidlaganidek, bu tizimni rivojlantirish uchun oliy ta'lim, malaka oshirish kurslari va amaliy tajriba zarur^[20]. Quyidagi yo'llar kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirishda muhim hisoblanadi:

1. **Oliy ta'lim:** Maxsus pedagogika va oligofrenopedagogika bo'yicha oliy ta'lim muassasalarida tayyorgarlik ko'rish.
2. **Malaka oshirish kurslari:** Maxsus ta'lim bo'yicha muntazam treninglar va seminarlarda ishtirok etish.
3. **Amaliy tajriba:** Maxsus ta'lim muassasalarida stajirovka o'tash va intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda tajriba orttirish.
4. **Xalqaro tajriba almashinuv:** Xorijiy tajribalarni o'rganish va maxsus ta'lim bo'yicha xalqaro dasturlarda ishtirok etish^[21].

UNICEF O'zbekistonning 2023-yilgi hisobotida ta'kidlanishicha, O'zbekistonda maxsus ta'lim sohasida pedagoglarning kasbiy-pedagogik bilimlarini rivojlantirish uchun maxsus treninglar va loyihalar joriy etilmoqda^[22].

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirishdagi muammolar va yechimlar

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirishda bir qator muammolar mavjud:

1. **Standartlashtirilgan tizimning yetishmasligi:** O'zbekistonda kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirish uchun yagona standartlar mavjud emas.
2. **Malaka oshirish imkoniyatlarining cheklanganligi:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va kurslar soni cheklangan.
3. **Resurslarning yetishmasligi:** Maxsus ta'lim muassasalarida zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari yetarli emas.

4. **Jamiyatdagi stereotiplar:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashda pedagoglarning ishiga salbiy munosabatlar to'sqinlik qiladi^[23].

Ushbu muammolarni hal qilish uchun quyidagi yechimlar taklif etiladi:

1. **Yagona standartlarni ishlab chiqish:** Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirish uchun aniq mezonlar va metodikalar ishlab chiqish.
2. **Malaka oshirish dasturlarini kengaytirish:** Maxsus ta'lim bo'yicha treninglar va xalqaro tajriba almashinuv dasturlarini tashkil etish.
3. **Resurslarni ko'paytirish:** Maxsus ta'lim muassasalarini zamonaviy jihozlar va o'quv materiallari bilan ta'minlash.
4. **Jamoatchilik xabardorligini oshirish:** Intellektual nuqsonli bolalar bilan ishlashning ahamiyati haqida ommaviy axborot vositalarida kampaniyalar o'tkazish^[24].

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 638-son qarori (2021) maxsus ta'lim tizimida zamonaviy yondashuvlarni joriy etishni qo'llab-quvvatlaydi, bu esa kasbiy-pedagogik bilimlar tizimini rivojlantirishda muhim qadamdir^[25].

Xulosa

Kasbiy-pedagogik bilimlar tizimi oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Maxsus pedagogika, psixologiya, nevrologiya, normativ-huquqiy va metodik bilimlar tizimi pedagogning o'quv jarayonini ilmiy asosda tashkil etishiga va o'quvchilarning individual ehtiyojlariga mos ta'lim strategiyalarini ishlab chiqishiga yordam beradi. O'zbekistonda maxsus ta'lim tizimining rivojlanishi, ayniqsa inklyuziv ta'lim va zamonaviy texnologiyalarning joriy etilishi, kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining ahamiyatini yanada oshiradi. Ushbu bo'limda keltirilgan tahlillar va adabiyotlar kasbiy-pedagogik bilimlar tizimining mohiyati va o'rnini chuqur tushunishga yordam beradi va o'quv qo'llanmaning keyingi bo'limlari uchun mustahkam poydevor yaratadi.

3.2. Ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etish

Ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etish oligofrenopedagogning intellektual nuqsonli bolalarni o'qitishda muvaffaqiyatli bo'lishining asosiy omillaridan biridir. Bu jarayon o'quvchilarning individual ehtiyojlariga moslashtirilgan ta'lim dasturlarini ishlab chiqish, samarali metodlar va strategiyalarni qo'llash, shuningdek, o'quv jarayonini tizimli ravishda tashkil etishni o'z ichiga oladi. Ushbu bo'limda ta'lim jarayonini loyihalash va tashkil etishning mohiyati, asosiy bosqichlari va oligofrenopedagogik faoliyatdagi ahamiyati o'zbek va xorijiy adabiyotlar asosida tahlil qilinadi. Matn Izbullayeva G.